

Gorter, na het verschijnen van deze levensbeschrijving, problematisch. Want wat is dan wel die bijdrage geweest? Daarover zwijgt de biografie. Als dichter reikte zijn bekendheid nauwelijks over de landsgrens en als activist heet hij bij Böhl met zoveel woorden 'mislukt'.

Het boek is fraai gedrukt, wat stroef geschreven en grauw geïllustreerd. Helaas ontbreekt bij vele passages en citaten de bewijsplaats, waardoor lang niet altijd duidelijk is waar de feiten eindigen en de speculatie begint. Gorter is ons zeker nader gekomen, maar zijn figuur heeft wel aan aantrekkelijkheid ingeboet.

Homme J. Wedman

C. Bordewijk, J. Moes, *Van bioscoopkwaad tot cultuurgoed. Honderd jaar film in Leiden* (Leidse historische reeks XI; Utrecht: Matrijs, 1995, 108 blz., f29,95, ISBN 90 5345 079 3).

In 1995 werd het honderdjarig bestaan van de film herdacht vanaf het moment van de eerste projectie voor betalend publiek door de gebroeders Lumière in het Parijse café Salon Indien op 28 december 1895. Het jubileum was aanleiding vooreen hele rij van festivals en publicaties, waaronder dit boek uit de Leidse historische reeks. Voor het onderzoek was de in 1993 opgerichte werkgroep 'Leidse bioscoopgeschiedenis' vooral aangewezen op de plaatselijke dagbladen als bronnenmateriaal, omdat de grote brand in het Leidse stadhuis in 1929 veel van de relevante bedrijfs- en overheidsarchieven verloren deed gaan. Na systematische verwerking van de dagbladgegevens, werd gericht additioneel bronnenonderzoek verricht. Het enthousiasme van de werkgroep klinkt door in de stortvloed van gedetailleerde gegevens. Deze opsomming van feitjes en citaten is zeker onderhoudend, maar mist reflectie en analyse. Het blijft voornamelijk bij het opschrijven van archiefgegevens in verhaalvorm. Hoewel af en toe gerefereerd wordt aan andere Nederlandse steden lijkt Leiden daardoor in de bioscoopontwikkeling alleen te staan.

Na een inleiding over honderd jaar film wordt het boek chronologisch opgedeeld. Hoofdstuk 1 (15-35) 'Van kinematograaf tot bioscooptheater 1897-1927' beschrijft de branche-ontwikkeling van de rondreizende voorstelling met korte filmpjes tot de eerste vaste Leidse bioscoop in 1909. Met het oog op de boektitel wordt de 'staatscommissie voor het bioscoopgevaar' genoemd, maar ook de varietenummers van nationale artiesten als Lou Bandy op de Bühne vóór het witte doek.

De film als troost in barre tijden of als propagandamiddel van de Duitse bezetter komt aan bod in hoofdstuk 2 'Bloei van de bioscopen in crisis en bezettingstijd 1927-1945' (37-71). De ontwikkeling van de geluidswaergave en het overwinnen van andere technische problemen worden in detail besproken, zo ook de glorie-tijd van de Nederlandse film in de jaren dertig met de Nederlandse filmdiva Annie Bos. De verplichte Duitse films worden behandeld en het ingrijpen van de bezetter in de leiding van de bioscopen. Jammer genoeg is noch in dit noch in het volgende hoofdstuk terug te vinden wat er van de onteigende joodse eigenaren Van Kleeff en Barnstijn geworden is.

In het derde hoofdstuk 'Consolidatie, verval en behoud van cultuurgoed 1945-1995' (73-102) worden de filmschaarste van vlak na de oorlog, de zware concurrentie met de tv vanaf eind jaren vijftig, de sexfilms van de jaren zeventig en de inzet voor het behoud van cultuurgoed-bioscoop Trianon in de jaren negentig beschreven.

Minutieus wordt, door het hele boek, de manier van adverteren nagegaan, zoals de 'opmerkelijke publiekswerving bij de film 'De Bakvisch' in 1939: 'Aan alle Leidsche Bakvisshen en zij, die zich niet alleen qua leeftijd, maar ook qua levenslust en zonnig karakter tot de bakvisch-

klasse rekenen, deelen wij mede, dat deze dames Vrijdagavond a.s. gratis toegang tot ons theater hebben"(57). Daarnaast is er in elk hoofdstuk aandacht voor de programmering (van een avondvullend programma met verschillende films naar twee of drie voorstellingen per avond), de inrichting van de bioscoopzalen en foyers, en de exploitanten met hun beleid. Deze steeds terugkerende thema's bieden de gelegenheid de ontwikkeling van de Leidse bioscopen op de voet te volgen. De mooie illustraties dragen daar ook toe bij. Als inventarisatie voor de geschiedenis van de Leidse bioscopen is de publicatie zeker geslaagd. Het boek sluit af met een notenapparaat en een bibliografie.

Lianne Damen

A. de Knecht-van Eekelen, J. F. M. Panhuysen, G. Rosenbusch, ed., *Door het menselijke vleesch heen. 100 Jaar radiodiagnostiek in Nederland 1895-1995* (Pantaleon reeks XVI; Rotterdam: Erasmus publishing, 1995, 408 blz., f69,50, ISBN 90 5235 081 7).

Door het menselijke vleesch heen geeft een overzicht van honderd jaar radiologie en radiodiagnostiek in Nederland. Praktisch alle gebruiksmogelijkheden die door de medische wereld in de afgelopen honderd jaar van de meest beroemde vinding van Röntgen zijn gevonden, passeren de revue. Zoals in het voorwoord terecht wordt opgemerkt, is de moderne geneeskunde zonder röntgenstralen ondenkbaar. Omdat het in 1995 honderd jaar geleden was dat deze straling werd ontdekt, besloot de Nederlandse Vereniging voor radiologie, met haar 95 jaar overigens 's werelds oudste vereniging van medische gebruikers van röntgenstraling, dan ook tot de uitgave van deze publicatie.

Na een kort inleidend hoofdstuk over de stand van de natuurkunde in Nederland rond 1895, behandelt het boek allereerst het werk en leven van W. C. Röntgen (1845-1923). In 1995 werd namelijk niet alleen de honderdste verjaardag van de vondst van de röntgenstralen gevierd, maar was het tevens honderdvijftig jaar geleden dat Röntgen geboren werd. De schrijvers beschouwen dit als een niet te verwaarlozen gegeven. Gezien het feit dat Röntgen zeventien jaar van zijn jeugd doorbracht in Nederland en hij de rest van zijn leven nauwe betrekkingen onderhield met dit land, voelden de schrijvers zich verplicht om de ontdekker van de 'x-stralen' op een bijzondere wijze te eren. Gezien het feit dat Röntgen in Nederland niet de kans kreeg om te studeren aan een universiteit — hij werd te licht bevonden voor de Utrechtse Universiteit — en al zijn successen behaalde in Duitsland, lijkt mij deze beweegreden er enigszins met de haren bijgesleept. Vervolgens wordt in vogelvlucht diens gehele leven en natuurlijk speciaal zijn ontdekking van de 'x-stralen' beschreven.

De overige hoofdstukken van *Door het menselijke vleesch heen* kunnen op verscheidene manieren worden gelezen. Allereerst doorloopt het boek in enkele hoofdstukken de ontwikkelingen die de röntgenologie in Nederland en in Nederlands-Indië doormaakte van 1895 tot op heden. Deze geschiedenis wordt afgesloten met een vooruitblik op toekomstige ontwikkelingen in de radiodiagnostiek.

Deze chronologische geschiedenis wordt enkele malen onderbroken door hoofdstukken waarin verscheidene kopstukken uit de Nederlandse röntgenologie voor het voetlicht treden. Zo wordt het Nederlandse pionierswerk van J. K. A. Wertheim Salomonson uit de doeken gedaan, en diens initiatief tot de oprichting van de Nederlandsche Vereniging voor electrotherapie en radiologie. Ook aan het reilen en zeilen van deze vereniging wordt overigens een hoofdstuk gewijd. De tweede grote pionier uit de röntgenologie wiens leven wordt besproken, is A. Bouwens. Vele uitvindingen op het gebied van de röntgen-apparatuur kwamen onder zijn lei-